

Joanna Dzika

Uniwersytet Rzeszowski

TEKSTOLOGIA KONTRASTYWNA WYBRANE ASPEKTY W UJĘCIU TEKSTOLOGÓW NIEMIECKICH

Wprowadzenie

Niniejszy artykuł skierowany jest do polskich językoznawców¹, studentów neofilologii i wszystkich zainteresowanych tematyką badań porównawczych. Ma on na celu przybliżenie pojęcia tekstologii kontrastywnej w ujęciu germanistów – nie tylko niemieckich. Jest próbą zmierzenia się z pytaniami: Czym jest tekstologia kontrastywna? Na czym polega różnica między lingwistyką tekstu a tekstologią, lingwistyką konfrontatywną a tekstologią kontrastywną? Na ile pojęcia te mogą być używane synonimicznie? Ze względu na odmienne tradycje w zakresie badań tekstologicznych w Niemczech i Polsce konfrontacja taka może okazać się niebywale owocna.

1. Lingwistyka konfrontatywna czy lingwistyka kontrastywna?

U początku wszelkich badań nad rodzajami tekstu² leży zasada kontrastywności³. Opisom porównawczym poddawane są zarówno różnorakie

¹ Szczególnie chodzi o tych językoznawców, którym badania niemieckojęzyczne nie są dostępne ze względu na barierę językową.

² 'Rodzaj tekstu' jest odpowiednikiem niemieckiego 'Textsorte'. W artykule tym celowo zastąpiono tym terminem powszechne w polskiej tekstologii określenie 'gatunek tekstu', które używane jest zarówno w językoznawstwie, jak i literaturoznawstwie. W germanistycznej lingwistyce tekstu dla określenia gatunków literackich używane jest pojęcie 'Gattung', natomiast dla oznaczenia tekstów użytkowych termin 'Textsorte' [por. Bilut-Homplewicz, Czachur, Smykała 2009: 8].

³ Na temat kontrastywności obszerniej pisze Bilut-Homplewicz w swoim artykule. Przyjmując, że języki i teksty można porównywać ze sobą na trzech poziomach, autor-

rodzaje tekstu w tym samym języku, jak i teksty wytwarzane w różnych językach reprezentujące jeden rodzaj tekstu. Określenia ‘kontrastywny’ (niem. ‘kontrastiv’), ‘konfrontatywny’ (niem. ‘konfrontativ’) oraz ‘porównawczy’ (niem. ‘vergleichend’) intuicyjnie potraktować można jako synonimiczne. Nie jest to do końca błędne, ponieważ one wszystkie oddają fakt porównywania. Na polu naukowym dopuszcza się i uwzględnia intuicyjne rozumienie pewnych pojęć, zwłaszcza gdy jest ono kompatybilne z teorią, jednakże nie sposób traktować intuicji na równi z teoretyczną podstawą badań – będącą wyrazem naukowego dążenia do obiektywizmu.

Poniższa refleksja dotyczy określeń ‘konfrontatywny’ i ‘kontrastywny’ używanych w lingwistyce tekstu. Podczas gdy słowo ‘konfrontatywny’ kojarzy się z konfrontacją czy spotkaniem, określenie ‘kontrastywny’ wydaje się radykalne w swej wymowie i wskazuje na przeciwieństwo porównywanych obiektów. Takie subiektywne rozumienie i próba eksplikacji obu słów znajduje potwierdzenie również w pracach językoznawców. Próbę rozróżnienia pomiędzy ‘gramatyką konfrontatywną’ i ‘gramatyką kontrastywną’ podejmuje m.in. Zabrocki [1970; por. Nickel 1980: 633]. Wskazuje, iż zadaniem gramatyki konfrontatywnej jest opisywanie podobieństw oraz różnic występujących pomiędzy wybranymi językami, gramatyka kontrastywna zaś wskazuje wyłącznie na różnice. Zabrocki ogranicza się przy tym do opisu na poziomie systemu językowego. Idąc krok dalej, można by dokonać rozróżnienia na lingwistykę konfrontatywną i kontrastywną. Podążając tym tokiem myślenia, w przypadku porównawczej analizy tekstów, trzeba by używać odpowiednio określeń ‘konfrontatywna’ bądź ‘kontrastywna lingwistyka tekstu’ zamiast – ‘gramatyka’.

W przypadku badań porównawczych nad tekstem, nawet tych skoncentrowanych przede wszystkim na różnicach⁴ dotyczących językowych

ka dokonuje ciekawego rozróżnienia na trzy rodzaje kontrastywności – inerlingwalną, intertekstualną i interlingwistyczną. Porównania interlingwalne obejmują systemy przynajmniej dwóch języków i mogą dotyczyć wybranych zagadnień gramatycznych i leksykalnych, np. form i częstotliwości występowania strony biernej czy tautonimów. Kontrastywność intertekstualna odnosi się do porównań na poziomie tekstu. Badania kontrastywne nad tekstem prowadzone są w ramach rozwijającej się jeszcze tekstologii kontrastywnej. Terminu ‘kontrastywność interlingwistyczna’ Bilut-Homplewicz używa na określenie porównań uwzględniających dotychczasowy stan badań z zakresu lingwistyki. Chodzi tu m.in. o porównanie tradycji i kierunków rozwoju poszczególnych poddyscyplin lingwistyki w wybranych krajach. Porównania interlingwistyczne przyczyniają się w znaczny sposób do międzykulturowego transferu wiedzy [2008b: 484ff.].

⁴ Badania mające na celu wyłonienie różnic są źródłem „atrakcyjniejszej” wiedzy na temat systemów językowych, a co za tym idzie – i różnic kulturowych. Atrakcyjność tej

środków wyrazu czy struktury tekstu, w praktyce niemożliwe jest uniknięcie analizy podobieństw, które – chcąc nie chcąc – językoznawca napotyka. Ujmując to dobitniej: efektem ubocznym każdej porównawczej analizy tekstu – nawet jeśli uwzględnia ona tylko pewne aspekty badanych tekstów – jest „ujawnienie się” podobieństw i różnic.

Mimo że powyższe rozważania jednoznacznie wskazują na pierwszeństwo określenia ‘konfrontatywny’ względem ‘kontrastywny’, w lingwistyce niemieckiej bardziej zakorzeniło się określenie ‘kontrastywny’, używane głównie w połączeniu z terminem ‘lingwistyka kontrastywna’ (niem. ‘kontrastive Linguistik’). Fakt ten przypisać należy wpływowi anglojęzycznego ‘contrastive linguistics’. Czym zatem jest lingwistyka kontrastywna?

König [1990: 119] pojmuje lingwistykę kontrastywną jako „gałąź językoznawstwa porównawczego”⁵. Nickel [1980: 633] widzi funkcję lingwistyki kontrastywnej w porównywaniu dwóch lub większej liczby języków na wszystkich płaszczyznach przy pomocy ‘tertium comparationis’. Zwraca przy tym uwagę, że próba opisu całego systemu językowego jest nierealnym dezyderatem. Możliwe jest jedynie ujęcie i opisanie wybranych obszarów częściowych⁶.

Na gruncie polskiej germanistyki mocniej zakorzeniły się pojęcia ‘lingwistyka konfrontatywna’ i ‘konfrontatywna lingwistyka tekstu’ (niem. ‘konfrontative Textlinguistik’). Występują one m.in. w artykułach Wawrzyniaka [1989] i Gruczy [1991]. Niestety, żaden z językoznawców nie definiuje jednoznacznie tego terminu. Według Wawrzyniaka [por. 1989: 195] to związki formalnogramatyczne stanowią główny przedmiot badań w ramach konfrontatywnej lingwistyki tekstu. Pisząc artykuł, dostrzegał potrzebę poszukiwania uniwersalnych oraz specyficznych dla każdego języka prawidłowości budowy tekstu – ‘koherencji’ (niem. ‘Kohärenz’) i ‘kohezji’ (niem. ‘Kohäsion’)⁷. Również Grucza [1991: 426] opowiada się za rozszerzeniem teoretycznojęzykowych podstaw lingwistyki konfrontatywnej o aspekty tekstualne. Fakt, że zarówno Wawrzyniak, jak i Grucza powołują się na prace

wiedzy polega m.in. na tym, że wnosi ona coś nowego do naszego doświadczenia w kontakcie z obcymi językami i kulturami. Wiedza ta wykorzystywana jest m.in. w praktyce translatologicznej i nauczaniu języków obcych. Pomaga uniknąć błędów językowych czy nieporozumień kulturowych. Różnice dotyczące systemów językowych zaciekawiają, a wiedza o nich jest jednakowo przydatna jak świadomość podobieństw, która ułatwia chociażby uczenie się języków obcych.

⁵ Tłumaczenie wszystkich cytowanych w artykule pojęć i fragmentów tekstów – J.Dz.

⁶ Jest to oczywista i powszechna opinia również wśród innych językoznawców.

⁷ W lingwistyce polskiej używa się terminów ‘koherencja’ i ‘spójność’.

Hartmanna [1980], Jamesa [1980], Spillnera [1978/1981] i Tomiczka [1979], implikuje synonimiczność używanego przez nich terminu ‘konfrontative Textlinguistik’ z określeniem ‘kontrastive Textlinguistik’ promowanym przez wymienionych lingwistów, przede wszystkim przez Hartmanna i Spillnera, uważanych za prekursorów tekstologii kontrastywnej. Również pobieżna analiza nagłówków artykułów z zakresu językoznawstwa porównawczego wskazuje, że to właśnie składnik ‘kontrastywny’ jest używany znacznie częściej niż ‘konfrontatywny’.

2. Lingwistyka tekstu a tekstologia

Następnym istotnym zakresem rozważań jest próba zdefiniowania i zakreślenia różnic między ‘lingwistyką tekstu’ (niem. ‘Textlinguistik’) a wspomnianą ‘tekstologią’ (niem. ‘Textologie’) – z uwzględnieniem aspektu kontrastywnego.

Tekstologia jako dyscyplina językoznawcza jest z pewnością młodszą niż lingwistyka tekstu. W trzytomowym słowniku lingwistycznym Lewandowskiego [1994] nie ma wzmianki o pojęciu ‘tekstologia’. Natomiast pod pojęciem ‘lingwistyka tekstu’ rozumie się analizę tekstów przy pomocy metod lingwistycznych i interdyscyplinarnych. Lingwistyka tekstu jest tu definiowana jako cząstkowa dyscyplina lingwistyczna, której przedmiotem są teksty, a jej zadanie polega na opisywaniu zasad budowy tekstów i warunków koherencji tekstu [por. 1167]. Również lingwistyka tekstu jest dyscypliną dość młodą. Jej początki sięgają zaledwie końca lat 60. i początku lat 70. XX wieku. W ramach lingwistyki tekstu wyróżnić można różne kierunki rozwoju. Przyjęto się mówić o fazach rozwoju lingwistyki tekstu. Brinker [1991: 7] wprowadza rozróżnienie między lingwistyką tekstu ukierunkowaną na system języka (‘sprachsystematisch’) i ukierunkowaną pragmatycznie. W ramach pierwszej perspektywy tekst rozumiany jest jako wielkość gramatyczna, tj. jako ciąg zdań powiązanych relacjami syntaktyczno-semantycznymi [por. Harweg 1968; Isenberg 1968]. Takie pierwotnie strukturalistyczne pojmowanie tekstu uzupełnione zostało z czasem o komponent semantyczno-tematyczny, co pozwala zdefiniować tekst jako logicznie powiązaną ilość ‘propozycji’ (‘aktów treściowych’) [por. Dressler 1972; van Dijk 1972]. W przeciwieństwie do wymienionych poglądów na tekst ujęcie pragmatyczne określa tekst w jego komunikacyjno-funkcyjnym aspekcie, tj. z perspektywy teorii działania. Rozumienie tekstu nawiązuje do teorii aktów mowy Austina [1962] i Searle’a [1962], która definiuje tekst jako „linearne i/lub hierarchiczne połączenie aktów mowy” bądź jako „kompleksowy akt mowy”

[Brinker 1991: 8]. Na skutek tego „również lingwistyka tekstu przestaje ograniczać się do opisywania wewnętrznych struktur tekstu i próbuje ujmować tekst w procesie komunikacyjnym i sytuacji komunikacyjnej” [Brinker 1991: 8; por. także Isenberg 1970; Schmidt 1973; Kallmeyer 1973, Gülich, Raible 1977]. Podstawowym celem zajmowania się tekstem jest zatem analiza funkcji tekstu, która determinuje wybór językowych środków wyrazu, tematu tekstu oraz jego strukturę. Podsumowując, pragmatyczne spojrzenie na tekst obejmuje zarówno gramatyczne, jak i tematyczne ujęcie tekstu.

Przedstawione fazy rozwoju lingwistyki tekstu ujmujące tekst w aspekcie syntaktycznym i semantycznym Bilut-Homplewicz [2005: 59] określa mianem ‘wczesnej lingwistyki tekstu’ (‘frühe Textlinguistik’), która wydaje się niczym innym jak „poszerzoną lingwistiką zdania”. Wskazują na to m.in. pierwsze definicje ujmujące tekst zawsze w relacji do zdania jako podstawowej jednostki. Na przeciwnym biegunie sytuuje się ‘nowsza lingwistyka tekstu’ (‘neuere Textlinguistik’) ujmująca tekst nie tylko w jego gramatycznym, semantycznym i pragmatycznym aspekcie, ale również w świetle teorii działania i kognitywizmu. Jest to holistyczna koncepcja tekstu, która godzi „stare” z „nowym”.

Warto przypomnieć, że lingwistyka tekstu rozwijała się również poza obszarem niemieckojęzycznym. Podobne tendencje rozwoju zaznaczyły się m.in. w krajach anglojęzycznych, skandynawskich, romańskich i słowiańskich [Brinker 2006: 2540]. Lingwistyka tekstu w Polsce wypracowała aparat terminologiczny wymagający ujednolicenia. W *Małym słowniku terminów teorii tekstu* [Wyrwas 2005: 101] znaleźć można wzmiankę dotyczącą krytyki synonimicznego używania pojęć ‘lingwistyka tekstu’, ‘gramatyka tekstu’ i ‘teoria tekstu’. W ramach tekstologii rozróżnia się tekstologię lingwistyczną i kontrastywną. Przy czym pojęcie ‘tekstologia lingwistyczna’ rozumiane jest jako lingwistyka tekstu [180]. Również Labocha przyjmuje synonimiczne znaczenie terminów ‘lingwistyka tekstu’ i ‘tekstologia’. Jako znawcy specyfiki polskich badań nad tekstem zwraca uwagę na fakt, że pojęcie ‘lingwistyka tekstu’ znacznie częściej zastępowane jest terminami ‘tekstologia’, ‘teoria tekstu’ czy ‘teoria dyskursu’.

Pobieżna analiza literatury przedmiotu pozwala wysnuć następujące wnioski dotyczące częstotliwości występowania określeń ‘lingwistyka tekstu’ i ‘tekstologia’:

- pojęcie ‘lingwistyka tekstu’ jest w Niemczech na tyle ugruntowane i powszechne, że nie ma potrzeby zastępowania go innym terminem. Określenie ‘tekstologia’ pojawia się natomiast w kontekście badań kontrastywnych, a więc z reguły z przydawką przymiotnikową – ‘tekstologia kontrastywna’ (niem. ‘kontrastive Textologie’);

- na gruncie językoznawstwa polskiego – w zestawieniu z niemieckim – unaocznia się swoistego rodzaju „liberalizm” terminologiczny⁸.

3. Tekstologia kontrastywna a kontrastywna lingwistyka tekstu

W przypadku tekstologii i lingwistyki tekstu element kontrastywności obejmuje inny wymiar. W ujęciu Drescher [2002: 45] kontrastywna lingwistyka tekstu zajmuje się ponadjęzykowym porównywaniem cech tekstowości. Natomiast w centrum uwagi tekstologii kontrastywnej⁹ znajduje się opis rodzajów tekstu na wszystkich płaszczyznach językowych [Drescher 2002: 45; por. Spillner 1978: 243], na porównawczym przeciwstawianiu rodzajów tekstów [Adamzik 2001]. Bilut-Homplewicz proponuje ponadto rozróżnienie na tekstologię kontrastywną w węższym i szerszym rozumieniu. Pierwsza miałaby dotyczyć analizy tekstów należących do tego samego rodzaju tekstu, druga natomiast tekstów reprezentujących różne rodzaje, ale przynależących do jednego dyskursu.

4. Metodologia badań z zakresu tekstologii kontrastywnej

Poruszając się po polu badań kontrastywnych, nie sposób pominąć fundamentalnych dla tekstologii kontrastywnej prac Hartmanna i Spillnera. Dzieło Hartmanna *Contrastive textology* uznawane jest bez wątpienia za fundamentalne dla rozwoju badań porównawczych na poziomie tekstu [por. Adamzik 2001: 13]. Zamierzeniem tej pracy było według samego autora „to integrate [...] into a coherent whole” „such diverse approaches” „as ‘contrastive stylistics’, ‘comparative rhetoric’, ‘text grammar in translation’, and ‘contrastive pragmatic studies’” [Hartmann 1980: 5, por. Adamzik 2001: 13]. Hartmann dokonuje „teoretycznej konceptualizacji” [Adamzik 2001: 14] tej dyscypliny ze szczególnym uwzględnieniem kwestii translatologicznych. Postuluje m.in. uzupełnienie analiz czysto strukturalistycznych o aspekt sytuacyjny: „Each language has a slightly different distribution of varieties according to situational use, and it is the task of the contrastivist to characterise them in terms of linguistic

⁸ Jest to uogólnienie, które wymaga weryfikacji popartej szczegółową analizą.

⁹ Punktem wyjścia dla rozwoju tekstologii kontrastywnej w Niemczech są prace Spillnera [1981] i Hartmanna [1980]. Koncepcje obu językoznawców różnią się nieco. Różnica ta jest natury metodologicznej. Hartmann prezentuje podstawy teoretyczne zagadnienia, natomiast Spillner wychodzi od badań empirycznych.

categories (phonology, grammar, lexis) and communicative dimensions (mode, field, role, formality)" [Hartmann 1980: 33, por. Adamzik 2001: 14]. Z koncepcją Hartmanna kojarzyć należy również pojęcie tekstów paralelnych (ang. 'parallel texts', niem. 'Paralleltexte') i podział tekstów paralelnych na trzy grupy:

- tłumaczenia – teksty znajdujące się w relacji „oryginał – tłumaczenie w języku docelowym”;
- adaptacje – teksty znajdujące się w relacji „tekst oryginalny – adaptacja w języku docelowym”;
- teksty paralelne w ścisłym rozumieniu [por. Lüger, Schäfer 2005: 18].

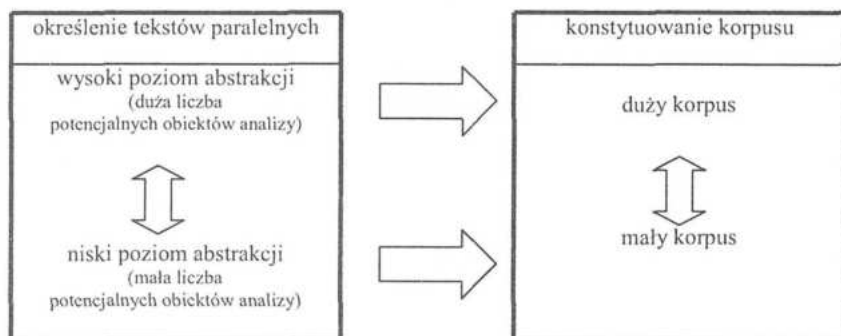
Mianem tekstów paralelnych określa się tylko teksty paralelne w ścisłym rozumieniu, tj. ostatnią wymienioną grupę tekstów [Adamzik 2001: 14, por. Koller 1992: 126, 248; Göpferich 1998, Spillner 1981b]. Teksty te funkcjonują jako „teksty autonomiczne językowo i kulturowo, niezależne od jakiegokolwiek (obcojęzycznego) pre-tekstu” [Adamzik 2001: 15]. Powstają „w analogicznej sytuacji komunikacyjnej i podporządkowane są podobnemu celowi” [Lüger, Lenk 2008: 19] oraz reprezentują ten sam rodzaj tekstu, co ma podstawowe znaczenie dla kontrastywnej analizy rodzajów tekstu. Analiza tekstów paralelnych w ramach tekstologii kontrastywnej bada rodzaje tekstów wytworzone w różnych językach, które wskazują podobieństwa pod względem tematycznym i pragmatycznym [por. Bilut-Homplewicz 2008: 487].

Pöckl [1999: 21] zauważa, że koncepcja Spillnera szczególnie często wykorzystywana jest w analizach empirycznych ze względu na jej ukierunkowanie na kwestie metodologiczne. Podkreśla również, że tylko te rodzaje tekstów, które są równoważnościowe pod względem komunikacyjnym i funkcjonalnym, tj. teksty w pewnym sensie ekwiwalentne, mogą stanowić źródło adekwatnego i wiarygodnego porównania. Analiza porównawcza tekstów reprezentujących różne obszary językowe wymaga wiedzy z zakresu kultury. Zdarza się bowiem, że ten sam rodzaj tekstu w różnych kulturach spełnia odmienne funkcje komunikacyjne. Takich tekstów nie można uznać za paralelne, gdyż nie są „porównywalne”. Kontrastywną analizę rodzajów tekstu uniemożliwia niekiedy brak „odpowiednika”, tj. ekwiwalentu, w innej kulturze. Kolejne stopnie ekwiwalencji pod względem terminologicznym ujmują Lüger i Lenk [2008: 18]. W odniesieniu do analizy rodzajów tekstu rozróżniają trzy rodzaje ekwiwalencji: ‘ekwiwalencję zerową’ (niem. ‘Nulläquivalenz’), ‘ekwiwalencję całkowitą’ (niem. ‘totale Äquivalenz’) i ‘ekwiwalencję częściową’ (niem. ‘partielle Äquivalenz’). W przypadku pierwszej chodzi o rodzaje tekstu, którym nie odpowiadają żadne rodzaje tekstu w innych kulturach. W drugim przypadku jest mowa o rodzajach tekstu, które nie wykazują żadnych

specyficznych dla danej kultury cech, tzn. są uniwersalne. Największą grupę stanowią rodzaje tekstów zróżnicowane językowo i kulturowo – są one częściowo ekwiwalentne.

5. Teksty paralelne a konstytuowanie korpusu

Punktem wyjścia dla kontrastywnej analizy tekstu jest zawsze wybór korpusu oraz kryteriów analizy. Z jednej strony wpływ na określenie kryteriów analizy wywiera ukonstytuowany korpus, z drugiej zaś to właśnie aspekty, jakie analiza uwzględnia, warunkują wybór korpusu tekstów bądź też korpusu rodzajów tekstu. Kwestia wyboru języka konkretnych egzemplarzy oraz rodzaju tekstu należy do badacza i zależy głównie od jego preferencji językowych, jak i zainteresowań naukowych¹⁰.

Rys. 1. Określenie tekstów paralelnych ('Paralleltextbestimmung') i wielkość korpusu ('Korpusgröße') [por. Lüger, Schäfer 2005: 22]

Przybliżone tu przemyślenia implikują korelację między pojęciami 'tekst paralelny' i 'wielkość korpusu'. U podstaw tworzenia korpusów leży hipoteza, że istnieją rodzaje tekstów skonwencjonalizowanych w różnym stopniu – teksty bardziej i mniej standardowe. W przypadku homogenicznych rodzajów tekstu, tzn. takich o dużym stopniu standaryzacji, liczbę tekstów podlegających analizie można ograniczyć. Zawężenie takie uzasadnione jest podobieństwem tekstów pod względem formalnym, funkcjonalnym i semantycznym. Pod uwagę należy wziąć również okoliczność występowania przypadków „nietypowych”. Refleksji wymaga

¹⁰ Czynniki wymienione jako ostatnie nie mają jednakże większego wpływu na reprezentatywność wyników badań. Jakość badań potwierdza się w sile wypowiedzi przeanalizowanych tekstów.

to, kiedy i dlaczego powstały oraz kto jest ich wytwórcą [Adamzik 1998: 112ff.]. Podczas analizy mniej skonwencjonalizowanych rodzajów tekstów – tekstów pod wieloma względami heterogenicznych – kryterium przynależności do danego rodzaju tekstu może okazać się niewystarczające.

Analiza małych korpusów, choć nie wymaga dużego nakładu czasu, niesie ze sobą zagrożenie niemożności sformułowania wniosków i uogólnień oddających faktyczny stan rzeczy. Wnioski z analizy opierają się na intuicji badacza i nacechowane są wtedy dużą dozą subiektywizmu – tak niepożądanego w nauce. Adamzik [1998: 108] porównuje analizę małych korpusów do kropli wody spadającej na gorący kamień: są one przysłowiową kroplą w morzu i nie dają pełnego przeglądu rodzajów tekstu. Mimo to zaleca, aby badaniom empirycznym poddawać właśnie rodzaje tekstu na niskim poziomie abstrakcji, ponieważ unaoczniają one jakościowy stosunek między potencjalnymi obiektami analizy ('Bezugstextmenge') a badanym materiałem tekstowym¹¹ [Adamzik 1998: 110]. Konkretyzacji rodzajów tekstu – a więc ograniczeniu ilości potencjalnych obiektów analizy ('Bezugstextmenge') – służy badanie konkretnych czynników. Pierwszym z nich jest temat, który – podobnie jak rodzaj tekstu – wpływa na formę tekstu. Analiza korpusów homogenicznych pod względem tematycznym redukuje znacznie problem ilości i umożliwia precyzyjne kontrastowanie. Analiza tekstów heterogenicznych pod względem tematycznym ma sens przede wszystkim na poziomie formalnym. Kolejnymi czynnikami obok tematu są również czas (przestrzeń czasowa lub konkretny moment czasowy, w którym tekst został wytworzony) oraz medium i odbiorcy (prasa ogólnokrajowa, regionalna). Zawężenie pojęcia tekstu paralelnego podnosi wartość badań – ich wyniki są źródłem wniosków przekonywujących pod względem metodycznym, dają więc prawo do formułowania uogólnień [Lüger, Schäfer 2005: 20ff.].

Reprezentatywna ilość analizowanych tekstów – jak to ma miejsce podczas analizy dużych korpusów – nie gwarantuje jeszcze dobrej jakości analizy i korzyści z niej wypływających. Dzieje się tak, ponieważ z reguły zachodzi konieczność ograniczenia procesu analizy na rzecz obszernego korpusu.

¹¹ Adamzik [1998] oraz Lüger i Schäfer [2005] posługują się pojęciami 'Bezugstextmenge' i 'Materialbasis', które wymagają opisowego wyjaśnienia. Jeśli mamy grupę tekstów ukonstytuowaną na podstawie określonych kryteriów, to wszystkie teksty, które można zaliczyć do tej grupy, określa się mianem 'Bezugstextmenge'. Pojęcie to w języku polskim można oddać w sposób opisowy jako „liczbę tekstów branych pod uwagę”, czy też „wchodzących w grę”. W celu ujednolicenia terminologii w artykule posługuję się określeniem 'potencjalne obiekty analizy'. Natomiast pod pojęciem 'Materialbasis', które przetłumaczyć można na język polski jako 'baza materiałowa', rozumie się teksty rzeczywiście poddawane analizie.

6. Analiza – krok po kroku

Nakład pracy podczas analizy opierającej się na badaniach empirycznych wymaga jasnego określenia poszczególnych etapów analizy i „rozkładu pracy”. Gdy stworzony już został korpus i określone kryteria analizy, można przejść do badania tekstów według jednolitej procedury. Arntz [1990: 394] wymienia trzy etapy analizy kontrastywnej:

- analiza tekstów w języku A,
- analiza tekstów w języku B,
- porównanie wyników analizy tekstów w językach A i B.

Dwa pierwsze etapy obejmują analizę w ramach poszczególnych języków, ostatni zaś analizę interlingwalną. Należy przyjąć, że analizowane teksty reprezentują ten sam rodzaj tekstu w obu językach – są to teksty paralelne. Analiza uwzględnia zarówno relacje wewnątrztekstowe, jak i zewnątrztekstowe. Zależność między semantyczno-strukturalnym poziomem tekstu i kontekstem sytuacyjnym nie podlega dyskusji.

Jednym z modeli analizy tekstów w ramach tekstologii kontrastywnej jest model zaproponowany przez Arntza [1990], przejęty później przez Pöckla [1999]. Model ten jest próbą zintegrowania kumulatywnej analizy tekstu Hoffmanna (niem. ‘kumulative Textanalyse’) i modelu Nord (‘Nords Modell’). Model Nord znajduje zastosowanie głównie w translatologii. Opiera się na założeniu, że adekwatny, tj. wierny, przekład tekstu na język docelowy jest możliwy jedynie wtedy, gdy uwzględniony zostanie kontekst sytuacyjny tekstu wyjściowego [Arntz 1990: 395]. To sytuacja komunikacyjna determinuje wybór ekwiwalentów w języku docelowym. W modelu tym czynniki intralingwalne traktuje się jako drugorzędne. Natomiast kumulatywna analiza tekstu nadaje czynnikom wewnątrz- i zewnątrztekstowym tę samą rangę. Rozróżnia się więc matrycę strukturalną (lingwistyczną) i funkcjonalną (komunikacyjną). Matryca strukturalna uwzględnia wszystkie istotne cechy pojedynczych poziomów językowych w kierunku od makrostruktur po kategorie gramatyczne. Matryca funkcjonalna obejmuje zaś zewnątrztekstowe cechy, takie jak sytuacja komunikacyjna czy obiekt komunikacyjny [Arntz 1990: 395].

Wymienione modele mogą posłużyć jako źródło inspiracji w badaniach z zakresu tekstologii kontrastywnej. Po pierwsze, zakładając, że to rodzaje tekstów – a nie teksty – są podstawowymi jednostkami komunikacji¹², jako pierwszorzędny aspekt analizy należy uwzględnić

¹² Założenie, że komunikacja odbywa się przy użyciu rodzajów tekstu, a nie tekstów, uważam za uzasadnione. Konkretna sytuacja komunikacyjna wymaga bowiem użycia odpowiedniego rodzaju tekstu spełniającego określone funkcje komunikacyjne, dzięki

sytuację komunikacyjną: kto, kiedy, w jakim celu wytworzył tekst będący instrumentem działania komunikacyjnego? To właśnie dana sytuacja komunikacyjna decyduje o wyborze konkretnego rodzaju tekstu. Jeśli intencją wytwórcy tekstu jest zrecenzowanie nowości wydawniczej, posłuży się w tym celu 'recenzją' jako odpowiednim narzędziem. Dopiero wybór rodzaju tekstu określa, jaka powinna być struktura tekstu i jakimi środkami językowymi recenzent może się posłużyć w celu wyrażenia własnej oceny. Po drugie, sytuacja komunikacyjna jest czynnikiem, którego nie można pominąć, dobierając teksty paralelne wytworzone w różnych językach i kulturach. Analiza kontrastywna obejmuje w konsekwencji również tradycje i konwencje obowiązujące we wspólnotach komunikacyjnych, w których powstały porównywane rodzaje tekstów. Po trzecie, istotne wydaje się ukazywanie – na przykładzie porównywanych korpusów tekstów paralelnych – zależności bądź stopnia zależności między kontekstem sytuacyjnym a środkami językowymi. Oba aspekty można potraktować jako równorzędne w tym sensie, że są niejako „nierozzerwalne” w odniesieniu do rodzajów tekstu i tekstów. Z jednej strony to sytuacja komunikacyjna determinuje wybór struktur i środków wyrazu, z drugiej zaś to właśnie analiza płaszczyzny językowej prowadzi do „rozpoznania” funkcji, intencji wytwórcy tekstu czy sytuacji komunikacyjnej. Analiza kontrastywna wymaga zatem uwzględnienia zaproponowanej przez Hoffmanna matrycy strukturalnej i funkcjonalnej [por. Arntz 1990: 395], ale nie powinna poprzestawać wyłącznie na tym.

7. Stan badań¹³

Punktem wyjścia dla przedstawiania stanu badań z zakresu tekstologii kontrastywnej jest podział koncepcji na trzy typowe kategorie [Adamzik

którym użytkownik języka chce osiągnąć zamierzony cel. Tekst jako gotowy egzemplarz jest realizacją rodzaju tekstu i określonego wzorca.

¹³ Sygnalizuję tutaj tylko trzy główne obszary badań prowadzonych w ramach tekstologii kontrastywnej zaproponowane przez Adamzik [2001]. Rzetelne i całościowe przedstawienie dotychczasowego stanu badań wymaga uwzględnienia aspektu historycznego, geograficznego, jakościowego oraz ilościowego i jest w praktyce niemożliwe. Wyniki analizy ilościowej, będącej efektem pracy całego zespołu naukowców, prezentuje m.in. Pöckl [1999]. Jego artykuł może być inspiracją do pracy nad porównaniem stanu badań w Niemczech i Polsce. Analiza ilościowa wykazałaby m.in. obszary budzące szczególne zainteresowanie i intensywność zajmowania się nimi w obu krajach. Zestawienie literatury przedmiotu miałoby wartość praktyczną.

2001: 18ff.]: ‘style intelektualne’, ‘konceptje z zakresu genologii lingwistycznej/lingwistyki tekstu’ i ‘konceptje zorientowane na strukturę języka’.

Do rozwoju koncepcji ‘stylów intelektualnych’ przyczynili się w latach 60. Kaplan i Galtung. Koncepcja ta nawiązuje do stylistyki komparatywnej oraz tezy dotyczącej językowego postrzegania świata i hipotezy Sapira-Whorfa. Zakłada egzystencję kulturowych wzorców myślowych (‘thought patterns’). Galtung wysuwa tezę o „kształtowaniu myślenia przez kulturę”, która jest poniekąd obrazem języka [Adamzik 2001: 18; por. Lüger, Lenk 2008: 17]. ‘Style intelektualne’ badał również Clyne. Jego badaniom brakuje jednak podstaw metodycznych. Adamzik [2001: 20] zarzuca mu „brak empirycznej weryfikowalności i mocno wykształconą tendencję do wartościującego charakteryzowania wyników badań”.

Konceptje z zakresu lingwistyki tekstu za obiekt badań przyjmują rodzaje tekstu. Przeniesienie wyników tych badań na inne rodzaje tekstu z reguły nie jest możliwe, ponieważ wskazują one co najwyżej na „bardziej podstawowe różnice kulturowe” [Adamzik 2001: 20]. Badania z zakresu specyfiki rodzajów tekstu posilkują się wnioskami z badań w ramach opisu i klasyfikacji rodzajów tekstu. Analiza lingwistyczna ukierunkowana na rodzaje tekstu uwzględnia między innymi makrostrukturę, strukturę illokucyjną (funkcja komunikacyjna jako podstawa klasyfikacji), procedury komunikacyjne, mikrostrukturę [Adamzik 2001: 21]. Adamzik ocenia tę koncepcję jako niewystarczająco kontrastywną i widzi korzyści z jej zastosowania na polu badań intralingwalnych [Adamzik 2001: 23].

Bazą empiryczną koncepcji zorientowanych na strukturę języka są zjawiska gramatyczne, zaś bazą materiałową – teksty lub rodzaje tekstu. Wypracowanie typowych różnic w użyciu języka dla par poszczególnych języków stanowi jeden z celów niniejszej koncepcji [por. Adamzik 2001: 23]. Warto zaznaczyć, że analogie do koncepcji z zakresu lingwistyki tekstu zauważalne są na poziomie mikrostrukturalnym, gdzie poruszane są jednakowe problemy [Adamzik 2001: 25].

8. „Quo vadis”, tekstologia kontrastywna?

Pytanie „quo vadis?” stawiane dotychczas w związku z przyszłością lingwistyki tekstu czy też lingwistyki rodzajów tekstu (‘Textsortenlinguistik’) [por. Heinemann, Viehweger 1991: 274; Heinemann, Heinemann 2002: 239; Adamzik 2001] można by przenieść na obszar badań z zakresu tekstologii kontrastywnej. Fakt, że dyscyplina ta ma przyszłość, nie ulega wątpliwości. Pytanie o przyszłość tekstologii kontrastywnej dotyczy ra-

czej kierunku i zakresu prowadzonych badań. W związku z tym Adamzik formułuje trzy dezyderaty:

- większą otwartość w dyskusji na temat różnic uwarunkowanych kulturowo i stereotypów;
- przewyższenie przepaści między „specyficznymi pod względem kulturowym stylami myślenia a cechami tekstu na poziomie makro- lub mikrostruktury” poprzez „pośrednie płaszczyzny opisu”;
- uwzględnianie w pracach kontrastywno-tekstologicznych „nowszych osiągnięć lingwistyki tekstu”, m.in. „intertekstualności” i „zanurzenia tekstów w dyskursach” [Adamzik 2001: 26f.].

Propozycje te można podporządkować pojęciu szeroko rozumianej interdyscyplinarności. Pierwszy postulat dotyczy stereotypów w odniesieniu do obcych kultur, wspólnot językowych i krajów sąsiednich. Funkcjonowania stereotypów nie da się zanegować. Bezkrzytyczna wiara w przesady jest oznaką zamykania się na inne kultury i ograniczenia mentalnego. Z tego właśnie powodu zachowanie wskazujące na odrzucanie ich istnienia uważane jest powszechnie za poprawne. Adamzik – wbrew temu – opowiada się za „uznaniem” stereotypów, ponieważ to one przyczyniają się do pełniejszego poznawania i rozumienia odmiennych kultur, ale pod jednym warunkiem – należy je sprawdzić i zrationalizować.

Drugi postulat ma charakter metodologiczny. Zawiera się w nim m.in. konieczność wypracowania skutecznej koncepcji badawczej opartej na badaniach empirycznych dotyczących poszczególnych wzorców tekstów oraz wyznaczenia kryteriów analizy dla uwarunkowanych kulturowo wzorców myślenia – tak, aby możliwe było ich porównywanie.

Ostatni dezyderat dotyczy intertekstualności i zanurzenia rodzajów tekstu w dyskursach. Pojęcie ‘intertekstualność’ rozumiane jest różnorako [por. Beaugrande de, Dressler 1981: 13; Klein, Fix 1997; Jakobs 1999; Krause 2000b: 58ff.]. De Beaugrande i Dressler uznają ‘intertekstualność’ za jedno z siedmiu fundamentalnych kryteriów tekstualności, gdyż odzwierciedla relację między „wzorcem a egzemplarzem tekstu, między egzemplarzem a egzemplarzem tekstu”, jak również między „tekstami cząstkowymi”. ‘Intertekstualność’ dotyczy także związków między rodzajami tekstu na tym samym obszarze komunikacyjnym. O tych relacjach między rodzajami tekstu, które obrazowo można przedstawić jako pewnego rodzaju sieć, mówi również Klein [por. Adamzik 2001: 28f.]. Postuluje on odchodzenie „od porównawczej i/lub subsumującej analizy rodzajów tekstu na rzecz badań nad funkcjonalnym powiązaniem rodzajów tekstu wewnątrz systemów interakcji” [Klein 1991: 247; por. Adamzik 2001: 30]. Pojęcie intertekstualności wiąże się ze wspomnianym pojęciem dyskursu i przemieszczenia (‘Verortung’) w dyskursach w takim sensie, że egzem-

plarze różnych rodzajów tekstu w sieciach rodzajów tekstu przynależą do określonych dyskursów [por. Adamzik 2001: 35]. Między sieciami rodzajów tekstu a dyskursami, które mają charakter tematyczny, zachodzi współzależność. Istotnym zadaniem tekstologii kontrastywnej powinno być opisywanie tej zależności.

Różnice ujawniające się podczas analizy sieci rodzajów tekstu i systemów dyskursu¹⁴ mogą wpływać na kształtowanie się różnic kulturowych, co ma szczególne znaczenie dla tekstologii kontrastywnej [por. Adamzik 2001: 37]. „Gdyby udało się odkryć różnorodne struktury tych systemów i powiązać je z cechami tekstów na poziomie makro- i mikrostruktury, uczyniony zostałby olbrzymi postęp w przewyżnianiu przepaści, jaka rozciąga się między rodzajami tekstu oraz uwarunkowanymi kulturowo formami myślenia i życia” [Adamzik 2001: 37f.]. Przy obecnym stanie badań z zakresu tekstologii kontrastywnej niniejszy postulat staje się inspiracją i zadaniem dla tekstologów niemieckich oraz germanistów (m.in. polskich) zajmujących się naukowo zagadnieniami zasygnalizowanymi w niniejszym artykule.

Literatura

- Adamzik K., 1998, *Methodische Probleme kontrastiver Textsortenstudien* [w:] *Darstellungsformen der Wissenschaften im Kontrast: Aspekte der Methodik, Theorie und Empirie*, red. L. Danneberg, J. Niederhauser, Tübingen: Narr (Forum für Fachsprachen-Forschung 39), 103–130.
- Adamzik K., 2001, *Grundfragen einer kontrastiven Textologie* [w:] K. Adamzik, *Kontrastive Textologie: Untersuchungen zur deutschen und französischen Sprach- und Literaturwissenschaft*, Tübingen: Stauffenburg (Textsorten 2), 13–48.
- Arntz R., 1990, *Überlegungen zur Methodik einer „Kontrastiven Textologie“* [w:] *Übersetzungswissenschaft: Ergebnisse und Perspektiven; Festschrift für Wolfram Wilss zum 65. Geburtstag*, red. R. Arntz, G. Thome, Tübingen: Narr (Tübinger Beiträge zur Linguistik 354), 393–404.
- Austin J.L., 1962, *How to do things with Words*, Oxford: Oxford University Press [niem. tłum. E. von Savigny (1972): *Zur Theorie der Sprechakte*, Stuttgart: Reclam].
- Bilut-Homplewicz Z., 2005, *Textlinguistik oder Textwissenschaft? Einige Bemerkungen zur Umorientierung in der Textlinguistik* [w:] *Moderne deutsche Texte. Beiträge der Internationalen Germanistenkonferenz Rzeszów 2004*, red. M. Wierzbicka, M. Sieradzka, J. Homa, Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 59–66.

¹⁴ Pod pojęciem ‘systemy dyskursu’ rozumie się fragmenty sieci rodzajów tekstu typowe dla poszczególnych obszarów komunikacyjnych [Adamzik 2001: 42].

- Bilut-Homplewicz Z., 2008a, *Dimensionen der kontrastiven Linguistik und eines kontrastiven Modus bei der Betrachtung der Fachliteratur. Einige Vorschläge im Bereich Deutsch-Polnisch* [w:] *Terra grammatica. Ideen – Methoden – Modelle. Festschrift für Józef Darski zum 65. Geburtstag*, red. B. Mikołajczyk, M. Kotin, Frankfurt am Main: Peter Lang (Posener Beiträge zur Germanistik 18), 81–92.
- Bilut-Homplewicz Z., 2008b, *Prinzip Kontrastivität. Einige Anmerkungen zum interlingualen, intertextuellen und interlinguistischen Vergleich* [w:] *Vom Wort zum Text. Studien zur deutschen Sprache und Kultur. Festschrift für Professor Józef Wiktorowicz zum 65. Geburtstag*, red. W. Czachur, M. Czyżewska, Warszawa: Instytut Germanistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 483–492.
- Bilut-Homplewicz Z., Czachur W., Smykała M. (red.), 2009, *Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy. Antologia tłumaczeń*, Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT.
- Brinker K., 1991, *Aspekte der Textlinguistik. Zur Einführung* [w:] *Aspekte der Textlinguistik*, red. K. Brinker, Hildesheim, Zürich, New York: Georg Olms Verlag, 7–17.
- Brinker K., 2006, *Ursprung und Etablierung der Textlinguistik* [w:] *Ein internationales Handbuch zur Entwicklung der Sprachforschung von den Anfängen bis zur Gegenwart*, red. S. Auroux, E.F.K. Koerner, H.-J. Niederehe, K. Versteegh, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2540–2550.
- Drescher M., 2002, *Theoretische und methodische Aspekte eines kontrastiven Textsortenvergleichs am Beispiel spanischer und französischer Todesanzeigen* [w:] M. Drescher, *Textsorten im romanischen Sprachvergleich*, Tübingen: Stauffenburg (Textsorten 4), 41–62.
- Dressler W., 1972, *Einführung in die Textlinguistik*, Tübingen: Niemeyer.
- Eckkrammer E.M., 2002, *Textsorten im interlingualen und -medialen Vergleich: Ausschnitte und Ausblicke* [w:] *Textsorten im romanischen Sprachvergleich*, red. M. Drescher, Tübingen: Stauffenburg (Textsorten 4), 15–39.
- Grucza S., 1991, *Zur konfrontativen Textlinguistik* [w:] *Sprache, Kommunikation, Informatik: Akten des 26. Linguistischen Kolloquiums, Poznań 1991*, red. J. Darski, Z. Vetulani, Tübingen: Niemeyer (Linguistische Arbeiten 294), 425–429.
- Harweg R., 1968, *Pronomina und Textkonstitution*, München.
- Isenberg H., 1968, *Überlegungen zur Texttheorie* [w:] *Lektürekolleg zur Textlinguistik*, red. W. Kallmeyer, W. Klein, R. Meyer-Hermann, K. Netzer, H.-J. Siebert, t. 2, Frankfurt am Main, 193–212.
- Isenberg H., 1970, *Der Begriff „Text“ in der Sprachtheorie. Bericht 8 der Arbeitsgruppe Strukturelle Grammatik. Zentralinstitut für Sprachwissenschaft*, Berlin.
- König E., 1990, *Kontrastive Linguistik als Komplement zur Typologie* [w:] *Kontrastive Linguistik*, red. C. Gnutzmann, Frankfurt am Main, Bern, New York, Paris: Lang (Forum angewandte Linguistik 19), 117–131.
- Lewandowski T., 1994, *Linguistisches Wörterbuch*, Heidelberg: Quelle und Meyer (UTB für Wissenschaft: Uni-Taschenbücher 200).

- Lüger H.-H., Lenk H.E.H., 2008, *Kontrastive Medienlinguistik. Ansätze, Ziele, Analysen* [w:] *Kontrastive Medienlinguistik*, red. H.-H. Lüger, H.E.H. Lenk, Landau: Verlag Empirische Pädagogik (Landauer Schriften zur Kommunikations- und Kulturwissenschaft 15), 11–28.
- Lüger H.-H., P. Schäfer, 2005, *Presse(text)analyse und Textsortenvergleich* [w:] *Entwicklungen und Innovationen in der Regionalpresse*, red. F. Hammer, H.H. Lüger, Landau: Knecht, 13–26.
- Nickel G., 1980, *Kontrastive Linguistik* [w:] *Lexikon der Germanistischen Linguistik*, red. H.P. Althaus, H. Henne, H.E. Wiegand, Tübingen: Niemeyer, 633–636.
- Pöckl W., 1999, *Kontrastive Textologie* [w:] *Kontrastive Textologie*, red. E.M. Eckkrammer, N. Hödl, W. Pöckl, Wien: Ed. Praesens, 13–46.
- Spillner B., 1978, *Textsorten im Sprachvergleich. Ansätze zu einer Kontrastiven Textologie* [w:] *Kontrastive Linguistik und Übersetzungswissenschaft. Akten des Internationalen Kolloquiums Trier/Saarbrücken 25.–30.9.1978*, red. W. Kühlwein, G. Thome, W. Wilss, München: Wilhelm Fink Verlag, 239–250.
- van Dijk T.A., 1972, *Some Aspects of Text Grammars. A Study in Theoretical Linguistics and Poetics*, The Hague, Paris: Mouton.
- Wawrzyniak Z., 1989, *Zum Vorverständnis einer konfrontativen Textlinguistik*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”. *Prace Językoznawcze* 94, 195–201.
- Wyrwas K., Sujkowska-Sobisz K., 2005, *Mały słownik terminów teorii tekstu*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm.

CONTRASTIVE TEXTOLOGY – SELECTED ASPECTS FROM THE PERSPECTIVE OF GERMAN TEXTOLOGISTS

Summary

The article is directed at Polish linguists, students of modern languages and those who are interested in the subject of comparative studies. It aims at explaining the term of contrastive textology from the perspective of Germanists – not only the native speakers. The article makes an attempt to deal with some crucial questions: What is contrastive textology? What is the difference between applied linguistics and textology, and between contrastive linguistics and contrastive textology? Can these terms be used synonymously? Taking into consideration the differences in the subject of textology between Polish and German linguists, the comparison can turn out to be highly productive.